

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi	Artvin Coruh University Journal of Theological Researches	جامعة آرتوين جوروه مجلة بحوث الإلهيات
Yıl: 2017, Cilt:1, Sayı:2 Sayfa:1-26 e-ISSN: 2602-3253	Year: 2017, Vol:1, Issue:2 Pages:1-26 akademikus.artvin.edu.tr	السنة: ٢٠١٧، العدد: ٢ الصفحة: 1-26 p-2587-0750

Osmanlı Dönemi Batumlu Âlimler ve Arap Dili Konulu Eserleri: Mirzazâde Mehmed Sâlim Örneği* Batumian Savants During the Ottoman Period and Their Works on Arabic Language: Example Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi

العلماء الباطوميون في العصر العثماني وآثارهم في اللغة العربية
ميرزازاده محمد سالم أفندي أنموذجاً

Murat SULA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Trabzon, Türkiye.

Özet

Bu makalede, Batumlu bir aileden gelen Osmanlı dönemi Arap dili âlimi Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin hayatı ile başta Arap dili konulu olmak üzere eserlerinin tanıtımı amaçlanmıştır. Sâlim Efendi, on beş yaşlarında Batum'dan İstanbul'a göç eden Şeyhülislam Miza Mustafa Efendi'nin (ö. 1722) yedinci çocuğu olarak 1688 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk eğitimi mahalle mektebinden almaya başlamış ve ardından döneminde geçerli olan sisteme göre tahsiline devam etmiştir. Resmi ve özel hocaların yanında babasından da farklı zaman dilimlerinde okuyarak eğitimi sürdürmüştür. Erken yaşta mülazım olan Sâlim Efendi, 1714 tarihine kadar farklı medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuş ardından kadılık görevini tercih etmiş ve Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Daha çok Tezkiretî's-suarâ'siyle meşhur olan müellif, başta Arap dili olmak üzere farklı konularda irili ufaklı telif kitapların yanında şerh ve haşiye türünden çalışmalar da kaleme almış ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Bu tür çalışmaların haricinde Salim Efendi, döneminde devlet tarafından yürütülen ve desteklenen tercüme heyetlerinin birinde görev almış ve Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451) tarihinin birkaç bölümünü Türkçeye aktarmıştır. Dönemin önemli bilginlerinden olan Sâlim Efendi, Rumeli kazaskerliği görevinden sonra emeklilik dönemini sürdürürken 1743 tarihinde vefat etmiş ve İstanbul'da Kalenderhane Camii yakınındaki mezarlığa defnedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Batum, Lale Devri, Mirzazâde Mehmed Sâlim, Osmanlıda Tercüme Faaliyeti.

ORCID:

0000-0003-1429-7944

Doç. Dr. Murat
SULA
e-mail:
muratsula@
gmail.com

Makalenin:

Geliş Tarihi:

11.10.2017

Kabul Tarihi:

07.12.2017

Elektronik Yayın

Tarihi:

14.12.2017

Abstract

In this article, it was aimed to present knowledge about of the Ottoman Arabic language scholar Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, who came from a family originating in Batum and his works especially in the Arabic language. Sâlim Efendi was born in İstanbul as seventh child of Şeyhülislam Mirzâ Mustafa Efendi (d. 1722) who migrated from Batum to İstanbul at the age of fifteen. First, he took his first education from the neighborhood school (mahalle mektebi) and then continued to training according to the system that was applied in his period. Besides official and private teachers, he continued his education by reading from his father in different time periods. Sâlim Efendi, who became mülazım at the young ages, worked as a teacher in different schools until 1714 and later he resumed the duty of judging at different ranks. The author, who is known for his Tezkire, has written books in the form of commentary (şerh) and supercommentary (haşiye) besides small and large copyright books, especially in the Arabic language. But some of them have not reached the present day. Apart from these kinds of copyright activities, Salim Efendi also took part in the translation delegations carried out and supported by the state during the his period and translated twelve sections of Bedreddî el-Aynî's (d. 855/1451) history book to Turkish language . Sâlim Efendi, one of the most important scholars of the his period, died in 1743 while living his retirement days after the task of Rumeli Kazasker and buried in the graveyard near the Kalenderhane Mosque in İstanbul.

Keywords: Batum, Tulip Era, Mirzazâde Mehmed Sâlim, Translation Activity in Ottoman Period.

المخلص

في هذه المقالة، كان الهدف أولا تقديم المعلومات حول العالم العثماني ميرزازاده محمد سالم أفندي (ت-1722) الذي هو باطومي الأصل ثم مؤلفاته في اللغة العربية وفي مجالات أخرى. ولد سالم أفندي 1688 في إسطنبول سابع ولد شيخ الإسلام ميرزا مصطفى أفندي الذي هاجر من باطوم إلى إسطنبول في سنة الخامس عشر. بدأ محمد سالم تعليمه الأساسي في كتّاب الصبيان ثم استمر في تعليمه متتلما على يدي الأساتذة حسب نظام التربية الجاري في عصره، وأخذ بعد ذلك دروسا في علوم شتى عن أبيه في أيامه المعزولة من مناصبه. عمل مؤلفنا - هذا الذي تخرج بمستوى ملازم في سنة المبكر- أستاذا في عدة مدارس حتى سنة 1714 ثم اختار لنفسه وظيفة القضاء لاحقا وأجراها تقريبا حوالي ثلاث سنوات. ألف ميرزا زاده محمد سالم أفندي الذي ذاع صيته كثيرا بكتابه المسمى بتذكرة الشعراء العديد من المصنفات في ميادين مختلفة وإن كان بعضها في عداد المفقود. وهو استغل أيضا فترات عزله عن القضاء استغلالا جيدا فتفرغ لتأليف كتب وشروح وتحاشي كتب أخرى بأحجام مختلفة وفي مواضيع متعددة؛ كما شارك في الفترات نفسها في واحدة من نشاطات الترجمة التي كانت تجربها الدولة وتدعمها فترجم II جزءا من "عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان" لبدر الدين العيني (ت-1451/855). توفي محمد سالم أفندي وهو واحد من العلماء المتبحرين في عصره، إثر عودته معزولا من قضاء العسكر روم إبلي سنة 1156 / 1743، ودفن في المقبرة المجاورة لمسجد قلندرخانه في إسطنبول.

الكلمات المفتاحية: باطوم، عهد الخزامى، ميرزازاده محمد سالم أفندي، نشاطات الترجمة في العصر العثماني.

* Bu makale, "Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetü'l-insân fi muhafazatü'l-lisân Adlı Eseri", Yayınlanmamış doktora çalışması (Sos. Bil. Enst. İzmir, 2009) ile "Arap Dilinde lâ-Siyye-mâ ve Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin Aletü'l-himâ fi kelime-i lâ-siyye- mâ İsimli Eseri" (Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1, c. 9, s. 17, ss. 131-170) çalışmalarımızdan istifade edilerek geliştirme suretiyle kaleme alınmıştır.

Giriş

Arapların, hiçbir kitabî öğretiyeye ihtiyaç duymadan öğrenip kullandıkları ve nesilden nesle aktardıkları dillerinde, fetihlerden sonra yabancılarla bir arada yaşamaya başlamaları nedeniyle, lahn meydana gelmiş ve gittikçe toplumun Arap ve de Araplaşmış kesiminde yaygınlaşmıştır. Öyle ki bu kusur, Haccac b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) gibi fesahat, belâğat ve hatipliğiyle meşhur simaların konuşmalarında dahi görünür olmuştur. Halife Hz. Ali zamanında başlayan Arap dili çalışmalarında temel saik hatalı Kur'an okunmaların önüne geçmek olmakla birlikte dili muhafaza altına almanın haricinde, Arap olmayan topluluklardan kaynaklanan nedenlerden ötürü başlatılmıştır.

Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile yazıya dökülmeye başlayıp, zamanına kadarki malumatı değerlendirip sistematik bir eser ortaya koymayı başaran Sibeveyhi (ö. 180/796) ile devam bu çalışmalar, daha çok nahiv kelimesi için çizilen tasavvur edilen kapsamlı mananı etkisiyle dilin irâb, sarf, sesbilim ve az da olsa belâğat yönlerine tealluk etmekteydi. Sonraki asırlarda nahvin alanında meydana gelen daralma ve farklı ilimlerin de öğrenilmesiyle araştırmalar çeşitlenmiş ve dilin muhtelif özelliklerini konu alan müstakil eserler ortaya konmaya başlanmıştır.

Kur'ân'ın Arap dili ile nazil olması, Arap dilinin, İslamiyet'i kabul eden fert ve toplum nezdinde ayrı bir önem ifade etmesine yol açmıştır. Zira yeni dinin kutsal metnini ana dilinden öğrenmek ve ibadetlerde kullanabilmek, bu dinin mensuplarını, Arap dilini öğrenmeye sevk eden etkenlerden bazılarıdır.

Devletlerin benimsedikleri veya miras aldıkları eğitim sistemleri, bu alandaki araştırmaların çeşitliliğinde önemli etkisi olmuştur. Türkler de İslamiyet'le tanışınca Arap dilinin bütün konularıyla ilgili olmuşlar ve bu alanda muhtelif özellikte çalışmalar kaleme almak suretiyle sahada söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Osmanlı eğitim sisteminde Arap dilinin öğretimi, günlük hayattaki ihtiyacını karşılamak ya da toplumun dilini dönüştürmek gibi amaçları gerçekleştirmek için değil okunan metni en iyi şekilde anlama, yorumlama ve muhatabına

aktarmaya yönelikti. Bu nedenle ilim erbabınca ilgi gören veya medreselerde okutulan ya da farklı sebeplerle ihtiyaç duyulan eserler üzerinde şerh, hâşiye ve ta'lik türü çalışmalar telif eserlerden daha fazla gerçekleştirilmiştir.

Sosyal, ekonomik ve kültürel durumlar fert; toplum ve devletlerin hayatı yorumlama ve algılama biçimlerinde olduğu kadar ilmî araştırmalar ve ilgi alanlarının belirlenmesine önemli rol oynar.

İslâm, bünyesinde asabiyetin yer bulamadığı bir düşünce sistemidir. Bu nedenle fertlerin değer kazanması kabileye, ırka, makam ve mansiba göre değil dine başka bir ifadeyle topluma sağlanan faydayla değerlendirilmektedir. Bu anlayıştan hareketle tarih boyunca farklı milletten bilginlerin, Arapçaya, sınırı belirlenemeyecek derecede katkı sağladıkları müsellemler bir hakikattir.

Bu makale, Osmanlı devleti sınırları dâhilinde yaşayan bilim adamlarının tanıtımı ve Arap diline verdikleri katkının belirlenebilmesi amacıyla seri halinde kaleme alınması planlanan çalışmalardan biridir. O nedenle burada tarihe Lâle Devri olarak geçen ve Osmanlı devletinin modernleşme çabalarına paralel olarak zevk u safanın belli çevrelerce yaşandığı dönemi de idrak eden Batum kökenli Mehmed Sâlim Efendi'nin hayatı ve Arap Dili alanındaki eserlerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Makale, giriş kısmı haricinde, müellifin hayatının anlatıldığı birinci bölüm, Arap dili konulu eserlerinin muhteva, kaynak ve özellikleri bakımından değerlendirildiği ve akabinde diğer mevzulardaki çalışmalarına da değinildiği ikinci bölüm ile sonuçtan oluşmaktadır. Böylece Sâlim Efendi vasıtasıyla Osmanlı döneminde Arap olmayan Müslümanların Arap diline sağladıkları katkıya bir nebze olsun açıklık getirilmiş olacaktır.

A- Hayatı

I-Adı, nisbesi ve doğumu

18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden olup Şeyhülislâm Mirza Mustafa (ö. 1135/1722) efendinin oğludur. **Sâlim** mahlası ile meşhur olmuştur. Kaynak eserler ile kendi kitaplarındaki bilgilere göre müellifin künye ve nisbeleriyle birlikte tam adı, Mirzazâde

Mehmed Sâlim b. Şeyhülislâm Mirza Mustafa (ö. 1135/1722) b. Abdurraûf b. Kenân el-Batûmî er-Rûmî' dir.¹

Sadece *Hediyetü'l-ârifîn'* de zikredilen² iki nisbesinden **Batûmî**, ailesinin menşenin bugün Gürcistan sınırlarında olan Batum şehri olduğunu göstermektedir. Zira babası on beş-on altı yaşlarında buradan İstanbul'a göç etmiştir.³ **Rûmî** nisbesini ise o günkü literatürde bu isimle anılan Anadolu coğrafyasına yerleşmiş olmasından aldığı anlaşılmaktadır.

Sâlim Efendi, Cemâziyelevvel 1099/ Nisan 1688 yılında ailenin yedinci çocuğu olarak İstanbul'da doğmuştur.⁴ Müellif, 1113/1721'de kaleme aldığı *Tezkiretü's-şu'arâ'* sında, kendinden önceki kız ve erkek kardeşlerinin üç-dört yaşlarında vefat ettiğini yazmaktadır.⁵

II-Eğitimi, evliliği ve memuriyeti

Temel eğitimini küçük yaştan itibaren almaya başlamış olan Sâlim Efendi, sıbyan mektebi hocası olduğu tahmin edilen Yenibahçeli Mehmed Çelebî'den (ö. ?) Kur'ân-ı Kerîm, tecvîd, âdâb-ı müâşeret, hitâbet ve kitâbet⁶ gibi temel bilgileri tahsil etmiştir.⁷ İlerleyen dönemlerde özel hocaların dışında Mehmed b. Selâmetü'l-İskenderânî'den (ö. ?) hadis dersi ve icâzetini⁸ alan

¹ Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, Haz. Pervin Çapan, Ankara, 2005, s. 297; İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, hz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara, 1999, s. 141; Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şu'arâ'*, hz. Adnan İnce, Ankara, 2005, s. 387; a.m. *Selâmetü'l-insân fi muhâfazatü'l-lisân*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, No: 613 vr. 2b; a.m. *Takdîme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 370, vr. 4b; Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi, *Devhatü'l-meşâyih*, İstanbul, 1928, s. 83; el-Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mir Selim el-Bâbânî, *Hediyetü'l-ârifîn: 'Esmâ'u'l-mü'ellifin ve 'âsâru'l-musannifin*, İstanbul, 1951, c. II, s. 324; Levy, R., "Mîrzâ", *İA*, c. VIII, s. 361-362; Halil İncalcık, *Şair ve Patron*, Ankara, 2005, s. 11.

² Bağdath, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. II, s. 324.

³ Mehmet İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, c. XXX, s. 167.

⁴ Sâlim, *Tezkiretü's-şu'arâ'*, s. 387.

⁵ Sâlim, *Tezkiretü's-şu'arâ'*, s. 387.

⁶ Akgündüz, *Osmanlı Medrese Sistemi (1689-1785)*, s. 206.

⁷ Sâlim, *Tezkiretü's-şu'arâ'*, s. 387.

⁸ Sâlim, *Tezkiretü's-şu'ara*, s. 388.

Sâlim Efendi, aktif görevde bulunmayan babasından⁹ da ilim tahsilini sürdürmüştür.

Sâlim Efendi, hat sanatına ilgi göstermiş, sülüs ve nesih kalemlerini Bahrî Mehmed Paşa'dan (ö. 1112/1701) meşk ederek icâzet sahibi olmuştur¹⁰ hocasının vefat tarihi dikkate alındığında, bu icâzeti, on üç-on dört yaşlarından önce almış olduğu anlaşılmaktadır.

Döneminin önemli simalarından Râmî Mehmed Paşa'nın (ö. 1119/1707) kızıyla evlilik yapmıştır.¹¹ Kesin tarihi belli olmamakla birlikte, Sâlim Efendi'nin, *Tezkire'*sinde, Râmî Paşa'nın hayatını mübalağalı bir dille anlatmasının, aralarındaki sıhriyyet bağı sebebiyle olmadığını belirtirken *hatn/ختن* kelimesini kullanması¹² bu evliliğin eserin kaleme alındığı 1133/1721 tarihinden önce olduğunu göstermektedir.

Sâlim Efendi'nin, divan oluşturacak kadar şiir inşâd etmesi, dönemindeki önemli şairlerin biyografilerini içeren bir tezkire vücuda getirmesi, tasavvuf içerikli dört ciltlik hacimli bir eser yazması, Arap dili konulu eserler telif etmesi ve bunların haricinde farklı mevzulara dair irili ufaklı risâleler ortaya koyması, onun farklı alanlara ilgi duyduğunu göstermektedir.

İlmiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olması sebebiyle zâdegân sınıfının imtiyâzlarından yararlanarak, daha beş yaşında iken 1104/1693 tarihinde Ebû Saîdzâde Feyzullah Efendi'den (ö. 1109/1698) mülâzım olan müellif, 1116/1704'te ibtidâ-i hâricle Sadrazam Siyâvuş Paşa Medresesi'ne, 1118/1706'da mûsıla-ı sahn rütbesiyle Muîd Ahmed Efendi (ö. 1056/1647) Medresesi'ne, 1120/1708'de sahn rütbesiyle Ebezâde Abdullah Efendi Medresesi'ne, 1121/1709'da ibtidâ-i altmışlı ile Ebu'l-Fazl Mahmûd Efendi Medresesi'ne, Recep 1122/Eylül 1710'da hareket-

⁹ Mirzazâde, Sâlim Efendi, *Hâşiye-i Hüseyiniyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin, No: 2872, vr. 1b; İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", c. XXX, s. 167; Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul, 2005, s. 80.

¹⁰ Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul, 1928, s. 454.

¹¹ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'ara*, s. 314.

¹² "Müterceme-i kerem mevsûfun bu fakîr-ı râkîmu'l-hurûf hatni olup karâbet-i sıhriyyemiz hasebi ile âdeta mübalağa olunup tahrîr olunmamıştır." Mirzazâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 314.

i altmışlı ile Sinan Paşa Medresesi'ne, Aralık 1710/Şevvâl 1122'de mûsıla-ı Süleymaniye ile Şehzâde Medresesi'ne, Temmuz 1711/Cemâziyelâhir 1123'te kazandığı Süleymaniye rütbesiyle Şubat 1713/Muharrem 1125'te Süleymaniye Medresesi'ne ve aynı yılın Şaban/Eylül ayında, Süleymaniye Dârulhadîs Medresesi müderrisliğine yükseltilmiştir.¹³

Daha sonra kadılık mesleğini tercih ederek Zilhicce 1125/Ocak 1714 tarihinde¹⁴ Mahrec mevleviyetlerinden Selânik,¹⁵ 1126/1714'te Galata¹⁶ ve Zilkâde 1134/Ağustos 1722'de¹⁷ İstanbul kadısı olan¹⁸ müellif, 14 Cemâziyelevvel 1143/26 Kasım 1730'da Anadolu¹⁹ ve 1148/1735'te de Rumeli kazaskerliklerine²⁰ getirilmiştir.

Osmanlı idaresi tarafından devlet memurlarına teşvik ve ödüllendirme amacına matûf olarak verilen rütbe anlamındaki **pâye** uygulamasından yararlanan Sâlim Efendiye, Ocak 1715/Muharrem 1127 tarihinde hatt-ı hümayûn ile İstanbul²¹ ve Mekke,²² Ocak 1720/Rebîulevvel 1132'de ise, ikinci defa olarak, İstanbul pâyeleri²³ tevcih edilmiştir.

¹³ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 388-389; Erdem, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, Ankara, 1994, s. 152; Akün, Ömer Faruk, "Sâlim Mehmed Emin", *İA*, c. X, s. 130-131; Robinson, J. Steward, "Salim", *The Encyclopedia of Islam* (New Edition), Leiden, 1979-2002., v. IX, p. 991.

¹⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989, s. IV, 447.

¹⁵ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 389; Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 152; Davûd Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul, 1870, s. 178.

¹⁶ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 389; Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s.178.

¹⁷ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 153.

¹⁸ Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 135; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, c. IV, s. 720; Mehmed Şem'î, *İlaveli esmâru't-tevârih*, İstanbul 1295/1878, s. 199.

¹⁹ Safâyi Efendi, *Tezkire-i Safayî*, s. 297; Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 153; Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s. 178.

²⁰ Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 153; Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s. 178.

²¹ Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i safâ endûz'u*, Emirdağ Ofset Tesisleri, 2001, s. 182; Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 152.

²² Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 152; Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s. 178.

²³ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 389; Akün, "Sâlim Mehmed Emin", *İA*, c. IX, s. 131.

Herhangi bir görevde bulunmayan ya da emekli olan memurlara, hayatlarını idâme ettirebilmeleri için tahsis edilen gelir anlamındaki **arpalık** uygulamasından olmak üzere müellife, ilk olarak Üsküdar ve Mudanya, sonra 1717-1722 tarihleri arasında Edirne'nin Keşan ilçesi²⁴ ile Balıkesir'in Balya kazası,²⁵ bunların dışında verilen dokuz kazanın²⁶ arpalıkları ise babasına da paylaştırılmıştır.²⁷

III-Şahsiyeti ve İlmî Kişiliği

Mehmed Sâlim Efendi, köken itibariyle Batumlu olmakla birlikte doğma büyüme İstanbulludur. Hayatının önemli bir kısmını geçirdiği İstanbul'un sosyal ve kültürel dokusu ile şekillenmiş olan Sâlim Efendi için bu şehrli olmak bir ayrıcalıktır.²⁸

Hakkında kanaatlerini belirtenlerin, onun, başta Arap dili olmak üzere edebiyatın yanında diğer alanlarda emsallerini geride bıraktığına, âlim, fâzıl ve şâir olduğuna ve dahası elit tabakaya mensup bir aileden geldiğine vurgu yaptıklarını görmekteyiz.²⁹

Babası Mirza Mustafa Efendi'nin Şeyhülislamlık, kayın babası Râmî Mehmed Paşanın ise Vezirlik yapmış olması³⁰ Sâlim Efendiye, çocukluğundan itibaren önemli şahsiyetlerin meclislerinde bulunmasına ve bu sayede, devlet büyükleriyle, şâirlerle, bilginlerle ve yazarlarla özel dostluklar kurmasına imkân sağlamıştır.

Tasavvufun Osmanlı toplumundaki yeri ile müellifin bu konudaki eserini dikkate aldığımızda bu sahaya ilgi duyduğunu söyleyebiliriz. Tasavvufî düşüncesini, Allah'ı gerçek manada tanıyanın, Allah rızası için dünya ve âhireti terk edendir³¹ sözüyle

²⁴ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 389.

²⁵ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 389.

²⁶ İpşirli, "Mîrzâ Mustafa Efendi", *DİA*, c. XXX, s. 167-169.

²⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, c. IV, s. 580.

²⁸ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 11.

²⁹ Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s.178; Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safa Enduz'u*, s. 182; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1308, c. II, s. 235.

³⁰ Baykal, "Râmî Mehmed Paşa", *İA*, c. IX, s. 623-624.

³¹ Konuyla ilgili beyti şöyledir:

Kime derler eger dersen cihânda ârif-i bî'illâl
Edendir terk dünyayı vü ukbâyı li-vechî'llâh

özetleyen müellifin, 1720 tarihinde sonra Emir Buhârî Tekkesi şeyhi Fazlullah Efendi'den inâbet aldığı belirtilmektedir.³² Ancak adı geçen şeyhin 25 Eylül 1709/20 Receb 1121 tarihten önce vefat etmiş olması³³ bu iki bilgiden birisinin yanlış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

IV-İlmî Faâliyetleri

Mehmed Sâlim Efendi, kadılık mesleğini icrâ ederken görev almadığı dönemleri iyi değerlendirerek biyografi, nahiv, mantık, kelâm, fıkıh, tefsir, tasavvuf, lügat, şiir vb. konularda farklı hacimlerde telif, şerh ve hâşiye türü çalışmalar kaleme almıştır. O ayrıca döneminde devlet eliyle yürütülen tercüme faaliyetlerinden birine de katılarak Bedreddin Aynî'nin (ö. 855/1451) '*İkdü'l-cumân fi târîhi ehli'z-zamân*' isimli eserin ondan fazla bölümünü³⁴ Türkçeye tercüme etmiştir.

V-Vefâtı

Mehmed Sâlim Efendi, Rumeli Kazaskerliği görevini tamamladıktan sonra 1156/1743 tarihinde Şehzadebaşı'nda, Bozdağ civarındaki evinde vefat etmiş ve Kalenderhâne Mescidi bitişiğindeki kabristanda babasının yanına defnedilmiştir.³⁵

B- Eserleri

Devrin mütebahhir âlimlerinden olan Mehmed Sâlim Efendi, farklı alanlarda birçok eser ortaya koymuştur. Günümüzde kütüphanelerde olmayanlarla birlikte toplam eserleri ve yazdıkları alanlara dair bilgileri şöyledir:

Mirzazâde Mehmed Sâlim, *Sâlim Divanı*, Hz. Adnan İnce, Ankara 1994, Metâli ve Müfredêdât., 100, s. 486.

³² Akün, "Sâlim Mehmed Emin", *İA*, X, 131; Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 2.

³³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, c. IV, s. 418; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 22.

³⁴ Müellif, *Selametü'l-insân* isimli eserinin bibliyografyasında, tercüme etmiş olduğu miktarın, eserin başından on beşinci cüz'üne kadar olduğunu belirtirken (bk. *Selametü'l-insân*, Kayeser Raşid nüshası, vr. 158b) tercüme eserin Nadir Eserler Kütüphanesi nüshasında bunun on bir olduğunu belirtmektedir. Bunlardan on bir sayısının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu konudaki rakamı desteklemek için Yusuf süresi 2. ayeti zikretmektedir. Konu hakkında bk. Mirzazâde, *Terceme-i Târih-i Aynî*, vr. 3a.

³⁵ Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i safa endûz'u*, s. 182; Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı*, s. 153; Müstakîmzâde, *Mecelletu'n-nisâb*, s. 247.

I-Arap Dili Konulu Eserleri

a- *Âletü'l-himâ fî kelimeti lâ-siyye-mâ* آلة الحمى في كلمة لا سيما

Müellifin *Tezkiretü's-şu'arâ'* da adını zikrettiği eserlerindedir. Bazı âlimlerin isteği üzerine kaleme aldığını belirttiği bu risâlenin metni siyah; birinci bölümde yekûlu/يقول kelimesi ile ikinci kısımda birkaç isim kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sade bir dilin kullanıldığı, fiziki tahribatın olmadığı ancak hafif su lekelerinin görüldüğü yazmanın satır sayısı 19-23 arası değişmektedir.

Risâlesini, görülebilecek hataların okuyucular tarafından tashih edilmesi temennisiyle bitiren müellif, eserin yazılışına dair tarih zikretmemektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi Koleksiyonu'ndaki 426 nolu mecmuada 6. sırada kayıtlı olan bu risâle tarafımızdan tahkik edilerek, "Arap Dilinde lâ-Siyye-mâ ve Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'nin *Âletü'l-himâ fî kelimeti lâ-siyye-mâ* İsimli Eseri" adıyla (*Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'*nde yıl: 2010/1, cilt: 9, sayı: 17, s: 131-170) neşredilmiştir.

a- Muhtevası

Adından istisna harflerinden sadece lâ-siyye-mâ/لأسيما'nın kullanımı ile ilgili olduğu anlaşılıyor ise de çalışma, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda lâ-siyye-mâ'nın yapısı ile kullanımı işlenmektedir.

İkinci kısımda, İmrüülkays lakabıyla bilinen şâirler, Cevherî, Ahfeşü'l-Evsat, İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Sa'îd es-Sirâfî (ö. 368/979), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), Ebû Ali eş-Şelevbîn (ö. 645/1247), Fahreddîn er-Râzî, İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), ez-Zerkeşî (ö. 794/1391) ve Ebü'l-Abbâs Sa'leb'in (ö. 291/904) biyografileri ile eserlerinden bahsedilmektedir.

b- Kaynakları

Risâlenin muhtevası, el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) es-*Sihâl'*ı, İbn Mâlik'in (ö. 762/1247) *et-Teshîl'*i ile *Şerhu't-Teshîl'*i ve Razî el-Esterâbâdî'nin (ö. 686/1287) *Şerhu'l-Kâfiye'si*, Merzûbânî'nin (ö. 384/994) *Mucemu's-şuarâ'sı* ve *Tarihu'n-Nahr'o'su*, İbn Fazlullah el-'Advî'nin (ö. 749/ el-Mesâlik'i, Ebû Muhammed Cemaleddin İsnevî'nin (ö. 772/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye'si*, *el-Firuzâbadî'nin*

(ö. 817/1415) *el-Kâmusu'l-muhî't*'i es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Şerhu Ebyâti Muğni'l-lebîb*'i ile Taşköprizade Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Mezûâtü'l-ulûm*'undan derlenmiştir.

b- Selâmetü'l-insân fî muhâfazati'l-lisân سلامة الإنسان في محافظة اللسان

Kapakların iç kısımları ebrulu kâğıt, dışı vişne çürüğü deri ile kaplı miklebli bir cilt içindeki bu eser, ön ve arka yüzleri ebrulu kâğıt, diğer kısımları ise kırmızı deri ciltli ve miklepli bir mahfaza/cildbend içindedir. Kâğıdı âharlı ve buğday renginde olup üzerinde herhangi bir kurt yeniği yoktur. Okunaklı nesihle yazılmış olan bu nüsha, 1+163+2 varak olup her sayfası 21 satır, takriben 225 kelime ve 1285 harf içermektedir. Boş varağın -b yüzü ile 1a varağında takrizlerin yazılı ve 1b yüzünde de serlevhanın yer aldığı 213x148 (172x80)_{mm} ebadındaki nüshanın sayfalarının tamamı kalın çizgili altın yaldızlı bir cedvelle çevrilidir. Varak sırasını takip etmek amacıyla **müşîr (reddâde)**lerin de yazıl olduğu eserin bölüm, konu ve madde başlıkları, âyetler, şiir/شعر kelimesi, bazı atıf harfleri, mimmâ vecettuhû/مما وجدته ifadesi, kitap ve şahıs isimlerinin başlarındaki *fî/في* ve *'an/عن* harfi cerleri, minhâ/منها câr-mecrûru, kâle/قال, küll/كل, nazm/نظم, hekâ/حكي, hikâye/حكاية, kenarlardaki matlab/مطلب ve fasl/فصل kelimeleri, derkenar notların ana metindeki yerini gösteren işaretler, ikisi metinde diğerleri bibliyografyada olmak üzere eser adları ile birkaç ifade de kırmızı mürekkeple yazılmış iken bazı harf, kelime ve cümlelerin üstleri ise kırmızı mürekkeple çizilmiştir. 1b-2b varaklarında noktalama işaretleri yer verilmiş olup 1b ve 2a'dakiler düzgün daire şeklinde diğerleri ise gelişi güzel bir vaziyettedir.

Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde 613 numarada kayıtlı olan bu eserin başında ortasında ve sonunda Mehmed Râşid b. Cafer Fevzi'nin vakfiye mührü; kapaktan sonraki boş sayfada, kütüphane kaşesi ile aynı kütüphanenin resmi mühür basılıdır.³⁶

a- Muhtevası

Mukaddimedede, sülâsî bablara ait özet bilgilere, birinci bölümde, Arap dilinde müte'addî ve lâzım olarak kullanılan fiillere, ikinci

³⁶ Yazmanın diğer nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, No: 1961 ve Reisülküttâb Koleksiyonu, No: 1088'da kayıtlıdır.

bölümün birinci kısımda fe'ale ve ef'ale kalıplarındaki fiillere; ikinci kısımda sadece ef'ale kalıbında kullanılanlara ve üçüncü kısımda ise sadece fe'ale sığasında kullanılan fillere yer verirken; üçüncü bölümde, Arapçada zıt anlamlı isim ve fiil kalıplarındaki kelimeleri; dördüncü bölümde, itbâ' ve müzâvece konulu lafızları; beşinci bölümde iki şekilde okunduğu halde tashîf olmadığı kabul edilen kelimeler ile ibdâle konu olan lafızları, aynı konunun devamı niteliğindeki altıncı bölümde pelteklik sebebiyle iki şekilde telaffuz edildiğinde hatalı görülmeyen ve ibdâl kapsamında değerlendirilen kelimeleri; yedinci bölümde naht konusuna dâir genel kurallar ile bu amaçla kullanılan isimleri ele almıştır.

Sekizinci bölümün birinci kısmında, Kemâleddîn İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 577/1182) *el-Bulğa fi'l-farkı beyne'l-müzekkeri ve'l-müennes* isimli eserinden müzekker ve müennesin taksimatıyla ilgili muhtasar bilgiler verilirken ikinci kısmında, sonunda yuvarlak tâ olup müennes veya müennes olarak kullanılan isimler; dokuzuncu bölümde, alfabetik başlıklar altında müzekker ve müennes kelimeler sıralanırken bölümün hâtimesinde, bazı kelimelerin müzekkerliği ve müennesliği hususundaki görüş farklılıkları ile İbnu'n-Nehhâs'in (ö. 338/950) *Şerhu'l-Kasâid*'inde geçen bazı müzekker ve müennes kelimeler, fâide başlıklarında ise muhtelif kaynaklardan konuyla ilgili yazarların görüş ve yorumları aktarılmıştır. Konuyu, onuncu bölümün 1-4. başlıklarında, sonunda tâ-i merbûta bulunanlardan müzekker ve müennes için kullanılanların bazılarını aktardıktan sonra, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Edebü'l-kâtib*'ından, aynı özellikteki kelimelerin kullanımında meydana gelebilecek iltibası gidermek için takip edilmesi gereken yöntemi örnek cümleler üzerinden açıklamak suretiyle tamamlamıştır.

On birinci bölümün girişinde, kalb konusu ile maktûb kelimelere, birinci kısımda kalb ve ibdâlin uygulandığı kelimeler ile konu hakkında bazı âlimlerin görüşlerine, ikinci kısımda terhîm ve taşğîr edilemeyenler ile taşğîr edildiği halde bu manada kullanılmayan bazı kelimelere; on ikinci bölümde, Se'âlibî'nin (ö. 429/1037) *Fıkhü'l-luğâ*'sından seçme bölümlere yer verilmiştir.

Hâtime bölümünün giriş kısmında, Talâk sûresinin 12. âyetinin tefsirine; birinci mühimmede, En'âm 130. âyet çerçevesinde Hz.

Peygamber (a.s.) öncesinde cinlerden nebî olup olmadığı konusuna; ikinci mühimmede, sıfatın türlerine; üçüncü mühimmede, Kıyâme sûresinin 4. âyetindeki (قادرين) kelimesinin okunuşu ve irabıyla değerlendirmelere; dördüncü mühimmede, فاتحة الكتاب terkinin anlamına, terkipteki الفاتحة'nin türü ve kelimenin sonundaki tâ hakkındaki bilgilere; beşinci mühimmede, rahîm/الرحيم ve rahman/الرحمن sıfatlarının anlamları ile kullanımları hakkında yapılan yorumlara; altıncı mühimmede, kureyş/قريش kelimesinin etimolojik tahlili, nahiv yönünden munsarif ve gayr-i munsariflik meselesi ile Ebû Kureyş künyeli kişinin kim olduğu konuları ile ilgili yorumlar ve değerlendirmelere; yedinci mühimmede, Arâf 172. âyetin tefsiri ile yorumlara; sekizinci mühimmede, mü'avvizeteyn sûrelerindeki müste'az bih ve minh kavramlarıyla ilgili değerlendirmelere; dokuzuncu mühimmede, besmeledeki bâya dair açıklamalara; onuncu başlıkta Kehf sûresi 1. âyetiyle ilgili yorumlarla birlikte Mehmed Sâlim'in dönemindeki bazı âlimlerin konuyla ilgili Sa'dî Çelebi'ye yaptıkları itirazlara babası Mirza Mustafa Efendi'nin verdiği cevaba yer verilmektedir.

On birinci mühimmede, Yûsuf sûresinin 85. âyetinde geçen (تَفْتَوُوا) kelimesinin anlamı üzerinde yapılan tartışmalar; on ikinci mühimmede, Yûsuf sûresinin 84. âyetinde geçen (ابْيَضَّتْ) kelimesinin anlamından yola çıkarak bir peygamber için körlüğün mümkün olup olmaması konusu ve bununla ilgili müellifin kendi yorumuna; on üçüncü mühimmede, ثلاثة أنا خصمهم يوم القيمة؛ رجل باع حرا وأكل ثمنه، ورجل استأجر رجلا ولم يوف أجره، ورجل أعطى بي ثم غدر³⁷ hadisindeki غدر بی ثم غدر cümlesiyle ilgili olarak Hâherzâde'nin (ö. 483/1091) açıklamalarına; on dördüncü mühimmede، صورته إن الله خلق آدم على صورته³⁸ hadisindeki huve zamirinin hangi kelimeye râci olduğu ve صورة isminden ne anlaşılması gerektiğiyle ilgili değerlendirmelere; on beşinci mühimmede, Kur'ân için hürmeten

³⁷ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnu'l-Muğîre, *el-Câmiu's-sahih*, İstanbul, 1992, Kitabü'l-buyû', 106; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü'bnî Mâce*, thk. Fuâd Abdülbakî, İstanbul, 1992, Kitabü'r-ruhûn, 4.

³⁸ Buhârî, *Sahih*, Kitabü'l-isti'zân, 1; Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisâbüri, *el-Câmiu's-sahih*, thk., Muhammed Fu'âd 'Abdülbakî, İstanbul, 1992, Kitabü'l-bir ve's-sıla ve'l-âdâb, 115.

ayağa kalkmanın uygun olup olmayacağı tartışmalarına; on altıncı başlıkta, ibâre/العبرة kelimesinin etimolojik tahliline dâir Fahrüddîn er-Râzî'nin yaptığı yorumlara; on yedinci başlıkta, maksûr ile memdûd veya müzekker ile müennes kelimelerin yazımında şüpheye düşüldüğünde nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda İbn Cinnî'nin değerlendirmelerine; on sekizinci mühimmede, 'Alak süresinin 15. âyetindeki muhaffefe nûnun elif ve tenvin halinde yazılması şâhid gösterilerek ekollerin bu konudaki farklı uygulamalarına dair bilgilere yer verilmiştir.

On sekizinci mühimmede, sülasi fiillerden *أَبَى يُأْبَى* ve *جَنَى* hariç, lâme'l-fi'li *yâ/ي* olan fiillerin muzârilerinde orta harfin meksûr olması gerektiği kuralı hatırlatılırken; on dokuzuncu mühimmede, isim ve lâkapların yazımında uyulması gereken kural; yirmi birinci mühimmede, örnekler vasıtasıyla, *فاعل* veznindeki *قاتل* veya *مفاعل* sîgasındaki *خزائن* gibi kelimelerde, hemzenin eliften sonra nebre üzerine yazılması gerektiği kaidesi; yirmi ikinci mühimmede, *kilâ/كلا* kelimesinin zâhir isme muzâf olduğu halde elif ile yazmasının hatalı olduğuna Reşidüddin Muhyiddîn Abdullah'ın (ö. 629/1231) tenkidi; yirmi üçüncü mühimmede, elifin hakiki ve mecazî manaları; yirmi dördüncü mühimmede, Sibevehi'nin *el-Kitâb'*ından vakıf halinde sonlarındaki *yâ/ي*ları hazfedilenler konusu; yirmi beşinci mühimmede, tarihteki ilklere dâir bilgiler sunulurken yirmi altıncı mühimmede, *ولئك/أولئك*, *الربوا/ربوا*, *eydî/أيدي* ve *yenmû/ينموا* kelimelerine sırasıyla *vav/و*, *yâ/ي* ve elif/ا harflerinin ilave nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Yirmi yedinci mühimmede, Fâtiha sûresinin 3. âyetindeki kıraat farklılığı hakkındaki bilgiye; yirmi sekizinci mühimmede, kamerî aylardan gayr-i munsarif, müennes ve müzekker olanlar ile müenneslerinde aynı cinsten iki işaretinin bir arada bulunmasının hoş karşılanmamasından kaynaklanan kullanımlara; yirmi dokuzuncu mühimmede, fiilin delâletiyle ilgili Ferrâ'nın (ö. 207/822) görüşlerine; otuzuncu mühimmede, zarûret-i şî'riyye ile ilgili İbn Mâlik'in değerlendirmelerine; otuz birinci mühimmede, hareketin türlerine; otuz ikinci mühimmede, Abdulkâhir el-Cürcanî'nin (ö. 471/1078) *Delâilu'l-i'câz'*ında eş anlamlı olarak kullanıldığı belirtilen kelimelere yer verilirken otuz üçüncü

başlıkta, Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/945) ile Ebû Musa el-Eşarî'nin (ö. 324/936) biyografileri nakledilmektedir.

Otuz dördüncü mühimmede, eğitim ve öğretimde mütalaa ve ezber yöntemleri hakkındaki değerlendirmeler; otuz beşinci mühimmede, dört fıkıh mezhep imamlarının biyografileri nakledilirken otuz altıncı mühimmede, muhaddis ve fakihlerin, 'abâdile/العبدالة kelimesinden kimleri kastettikleri mevzû'u ve otuz yedinci mühimmede, sûrelerin Mekkî ve Medenî şeklinde sınıflandırılmasının nedeni üzerinde durulmaktadır.

Otuz sekizinci mühimmede, 'izâm/العظام kelimesinin cemi ile ilgili sarfî bilgiler; otuz dokuzuncu mühimmede, biyolojik yapıya bağlı olarak hamam gibi sıcak yerlerde insan vücudunun farklı reaksiyonlar göstermesinin sebebi gibi dönemin sağlık anlayışını yansıtan ansiklopedik malumat; kırkıncı mühimmede, sağ el ayasının sol elinkinden büyük olmasının nedenine getirilen açıklama okunmaktadır.

Kırk birinci mühimmede, ağır yüklerin daha çok sol omuzda taşınmasının sebebi; kırk ikincide, bir matematik sorusu; kırk üçüncüde, bir imtihanda mirasla ilgili sorulan soru; kırk dördüncüde, Câhiliyye dönemi Arap şairlerin pîrinin kim olduğu konusunda yapılan tartışmalar; kırk beşincide, kâfiyenin tanımları ve bu konuda el-Halîl b. Ahmed (ö. 170/786), Ahfeşu'l-ekber (ö. 177/793), Kutrub (ö. 206/821) ve Sa'leb gibi âlimlerin görüşleri; kırk altıncıda, Arapça ve Farsça dillerde ilk şiiri kimin nazmettiği konusuyla ilgili tartışmalar ile müellifin konuya, Bakara süresi 31. âyet çerçevesinde yaklaşımı ve Kastallânî'nin aynı sürenin 31-33. Ayetlerine yaptığı tefsiri yer almaktadır.

Kırk yedinci mühimmede, arşı taşıyan melekler ile cennet ehlinin Arapça ve Farsça dillerden hangisiyle konuşacakları mevzûunda yapılan tartışmalar nakledilirken kırk sekizincide, İbrahim Netanzî'nin (ö. 449/1105) *Düstûrû'l-luğ'a*'sından sair/السائر kelimesinin anlamı; kırk dokuzuncuda, usûlcülerin, kelime ile lafzı mana itibariyle sınıflandırmaları ve değerlendirmeleri; ellinci başlıkta, kelam, tefsir, felsefe ve sözlüklerden kayyum/القيوم kelimesinin manası; elli birinci mühimmede, Aristo'ya göre heyûlanın çeşitleri ve tanımları ile dahîl/الدخيل kelimesinin anlamları üzerinde durulmaktadır.

Elli ikinci mühimmede, âyet ve hadisin yanında Eflatun'dan (mö. 347) menkûl sözler ışığında ilim ve ilim erbabının şerefi hususundaki bilgilere yer verilmekte ve bölüm, Evhaduddîn Kirmânî'nin (ö. 534/1140) varlıkların tasnîfine dâir bilgilerle tamamlanmaktadır.

b- Kaynakları

Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi, *Selâmetü'l-insân'* da yararlandığı kaynaklar³⁹ yazarlarıyla birlikte şunlardır:

Betalyevsî' (ö. 521/1127), *el-Fark beyne'l-hurûfi'l-hamse; Şerhu'l-Fasîh; Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 858/1454), el-Fevâiyihü'l-miskiyye; el-Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf, Hâşiye ala Metâli'i'l-enzâr: şerhi Tavâli'i'l-envâr; Demîrî, Ebu'l-Bekâ (ö. 808/1405), Hayâtu'l-hayevân; Ebû Ali el-Kâlî (ö. 356/967), el-Emalî; el-Maksûr ve'l-memdüd; Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 206/821), Kitâbu'l-Cîm; Ebû Bekr er-Râzî (ö. 666/1267), Muhtâru's-Sihâh; Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), et-Tezyîl ve't-tekmîl; Ebû Nüvâs (ö. 198/814), Dîvân; Ebû Temmâm et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Dîvân; Ebû Zeyd el-Ensarî (ö. 216/381), Kitâbü'n-Nevâdir fi'l-lüga; Ebû Zu'eyb el-Hüzelî (ö. 28/648), Dîvânu'l-Huzeliyyîn; Ebu'l-Abbas, Sa'leb (ö. 291/904), Kitâbu'l-Fasîh; Mecâlis/el-Emâlî; Esterabâzî er-Radî (ö. 686/4287), Şerhu Radî ale's-Şâfiye; Şerhu Radî ale'l-Kâfiye; Fârâbî (ö. 350/961), Dîvânu'l-edeb; el-Ferezdak (ö. 114/732), Dîvânu'l-Ferazdek; Ferrâ (ö. 207/822), el-Eyyâm ve'l-leyâlî ve's-şuhûr; el-Fîrûzâbâdî (ö. 717/1417), ed-Dürerü'l-mübessese; el-Kâmûsu'l-muhît; Tehbîru'l-müveşşîn; Terkîku'l-esel li tasfiki'l-'asel; el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'Ayn; Hamza el-İsfahânî (ö. 360/970), et-Tenbîh 'alâ hudûsi't-tashîf; Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Tehzîbu Islâhi'l-mantık; İbn Dehhân (ö. 722/1323), el-Gurre; İbn Dihye el-Kelbi (ö. 633/1235), et-Tenvîr fî mevlidi's-sirâci'l-münîr; İbn Düreyd (ö. 321/933), Cemheretü'l-lüga; İbn Dürüsteveyh (ö. 437/958), Şerhu'l-Fasîh; İbn Fâris (ö. 395/1004), el-İtba ve'l-müzâvece; Mu'cemu Mekâyîsi'l-lüga; Muçmelu'l-lüga; İbn Hâleveyh (ö. 350/961), Kitabu Leyse; Şerhu Maksûreti İbni Düreyd;*

³⁹ Sâlim Efendi, Bu başlık altında adı geçen eserlerin haricinde başka kaynaklardan da yararlanmıştı. Bunlar, *Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetü'l-insân fî muhâfazati'l-lisân Adlı Eseri* çalışmamızın muhtevası bilgi verilirken zikredilmiştir. Konu hakkında detaylı bilgi için bu çalışmanın "Muhtevası" başlığına (s. 81-143) bakılabilir.

İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), *Evzahu'l-mesâlik*; İbn Kemal (ö. 940/1534), *Risâle fî tahkîki'l-müennesi's-semâ'î*; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*; İbn Mâlik (ö. 672/1274), *Teshîlu'l-fevâid, el-Elfiyye*; İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*; İbn Mektûm (ö. 749/1349), *Tezkire*; İbn Melek (ö. 801/1398), *Mebâriku'l-ezhâr*; İbn Sîde (ö. 458/1066), *el-Muhassas; el-Muhkem ve'l-muhîtu'azam*; İbn Uyeyne, Ebû Muhammed Süfyân (ö. 198/814), *Kitâbu'd-Dir'*; İbnu'l-Arâbî, Muhammed b. Ziyâd (ö. 231/841), *en-Nevâdir*; İbnu'l-Ekfanî (ö. 749/1348), *İrşâdü'l-kâsid*; İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Kâsım (ö. 510/1117), *Şerhu'l-makâmât*; İbnu'l-Esîr, Ebu's-Sa'âdât (ö. 606/1210), *el-Murassa'*; İbnu'l-Kûtîyye (ö. 367/977), *el-Ef'âl*; İbnu'n-Nehhâs (ö. 338/950), *Şerhu'l-Kasâid*; İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896), *Dîvân*; İbnu's-Sikkît (ö. 244/858), *Islâhu'l-mantık; Kitâbu'l-Asvât; Kitâbu'l-İbdâl*; İsnevî (ö. 772/1370), *el-Kevekbü'd-dürrî*; İzzuddin b. Abdisselâm (ö. 660/1262), *el-Ucâle*; Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-zunûn*; Kadî el-Beyzâvî (ö. 691/1292), *Envâru't-tenzîl*; Kadî İyâz (ö. 544/1149), *es-Şifâ bi-tarîfi hukûki'l-Mustafa*; el-Meydânî (ö. 518/1152), *Mecme'u'l-emsâl*; Müberrid (ö. 285/898), *el-Kâmil fi'l-lügati ve'l-edeb*; Mütarrizî (ö. 610/1213), *el-Muğarrib*; Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbı hameleti'l-Kur'ân*; Nukrekâr (ö. 776/1375), *Şerhu Lübbi'l-elbâb*; Sadeddin et-Teftâzanî (ö. 792/1390), *el-Mutavvel*; Muhtasaru'l-me'ânî; *Şerhu'l-Mekâsid*; Sa'dî Çelebî (ö. 945/1538), *Hâşiyetü Sa'dî ale'l-Beyzâvî*; Sagânî (ö. 650/1252), *Meşâriku'l-envâr*; Secezi, Mahmud b. Ömer ez-Zencî (ö. ?), *Mühzezebu'l-esmâ; es-Sehâvî*, Ebu'l-Hasan (ö. 902/1497), *el-Müfaddal; Şerhu'l-Müfassal*; Suyûtî, *Hemu'l-hevâmi; Cem'u'l-cevâmi'*; *el-Câmi'u's-sağîr*; *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*; Yakût el-Hamevî (ö. 626/1229), *İrşâdü'l-erîb*; Yezîdî, Yahya b. el-Mübârek (ö. 202/818), *en-Nevâdir*; ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak (ö. 337/949), *el-Emâlî*; ez-Zemahşerî, *el-Müfassal*; ez-Zübeydî, Ebû Bekr (ö. 379/989), *Muhtasaru'l-Ayn*; Züheyr b. Ebî Sulmâ (ö. 609/1213), *Dîvân ve müellifi mechül, Tâcü'l-esmâ*.

c- Özellikleri

*Selâmetü'l-insân'*ın, birinci, ikinci ve on ikinci bölümleri ile hâtıme kısmı hariç tutulduğunda muhteva bakımından bölümlerin kaynak eserleriyle benzerlik gösterdiği fark edilecektir. Ancak Sâlim Efendi, kaynak kitaptaki bilgilerle yetinmeyerek konuyla ilgili diğer kitaplara da müracaat etmek suretiyle mevzuları

zenginleştirmek suretiyle eserini daha kapsamlı hâle getirmiş ve bazı konuları da alfabetik başlıklar altında düzenleyerek, konuları diğerlerinden farklılaştırmıştır.

Garibüllüğa diye adlandırılan ve nâdir kelimeleri ihtiva eden Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm Herevî'nin (ö. 224/383) *el-Garîbu'l-musannef*'i, Kürâ'un'un-neml, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan el-Hunâ'î el-Ezdî'nin (ö. 310/922) *Münecced*'ı, Ebû Mansûr Abdurrahman b. Muhammed es-Se'âlibî'nin (ö. 429/1038) *Nesîmu's-seher*'i, Ebû İshak Trablusî'nin *Kifâyetü'l-mütehaffiz*'i ile İbn Sîde'nin *Muhassas*'ı gibi eserler, ihtiva ettikleri lafızların konularına göre sınıflandırılmasından dolayı konulu sözlük husûsiyetini hâiz olup dilin pratik yönünü yansıtmaktadır. Bunun yanında İbn Fâris'in, dilin doğuşu, sarf, nahiv ve sesle ilgili konular, terkipler ve terkip ifadeleri ve şiirin konusu gibi birbiriyle bağlantısı olmayan Arap diline ait birçok konuyu ihtiva eden *es-Sâhibî fî fikhî'l-lüğâ*'sı ile İbn Cinnî'nin nahiv ilminin metodolojisi, Arap dilinin genel yapısı ve bu yapıyı oluşturan temel ilkelerin felsefî açıdan yorumlanması ve nahiv ile filolojinin gerekliliği gibi konuları işlediği *el-Hasâ'is*'i, daha çok dilin teorik yönüyle ilgili çalışmalar iken Se'âlibî'nin *Fikhu'l-lüğâ*'sı ile Süyûtî'nin *el-Müzahir*'i dilin hem teorik hem de pratik yönlerini ele almaktadır. *Selâmetü'l-insân*'ı içerik yönünden adı geçen kaynaklarla kıyasladığımızda onun bütünüyle dilin pratik yönüne münhasır kıldığını söyleyebiliriz. Müellif de eserin hutbetü'l-kitâb kısmında bu konuya değinmiş ve bunu eserin te'lif sebebi olarak göstermiştir.

Üçüncü ile on birinci bölümleri es-Süyûtî'nin adı geçen eserinden yararlanarak kaleme aldığı *Selâmetü'l-insân*, birinci, ikinci ve on ikinci bölümler ile hâtime dışında *el-Müzahir*'e benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Müellif, eserinde istifade ettiği kaynaktaki bilgilerle yetinmeyerek diğerlerine de müracaat etmek suretiyle mevzuları daha kapsamlı hâle getirmesi, ayrıca es-Süyûtî'nin tertip dâhilinde işlemediği bazı konuları, alfabetik başlıklar altında yeniden düzenleyerek vermesi, eseri daha kullanışlı ve daha tertipli olmasını sağlamış ve *el-Müzahir*'den farklı kılmıştır.

Selâmetü'l-insân, mevzûî sözlüklerin en kapsamlısı olan *el-Muhassas*'tan içerik yönünden aynı derecede olmasa da tertip

itibariyle ondan daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Zira İbn Sîde'nin mezkûr eserinde kelimeler, sadece konu başlıkları altında sıralanırken bunda, iki fasıl hariç, alfabetik başlıklar altında verilerek eserden daha kolay istifade edilmesini sağlamıştır.

Müellif, bu çalışmasını öğrencilere yönelik olarak kaleme aldığını açıkça belirtmese de, telif sebebi ile muhtevası yakından incelendiğinde, amacın pratik kullanıma matuf olduğu tahmin edilebilir. Zira müellif, uzun bir dönem müderrislik yapmış bir kişi olarak dönemin medreselerinde öğretilen Arap dilinin durumuna hâkimdi. Bu sebeptendir ki o, eserinin girişinde, Arap dili alanında birçok kitabın kaleme alındığını ve bunların müelliflerinin Arap dili konularındaki derin vukûfiyetleri nedeniyle satır aralarında dilin özüne tealluk eden konulardan değindiklerinin, çağında ayrıntılı olarak ele alınmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. İşte bu eksikliği gidermek üzere müellif, kelime türlerinden, düşüncenin kalıba dökülmüş hâli olan kelâmı oluşturan ve kendine has anlamı olan kelime türlerinden fiil ile isme ağırlık vermiş ve çalışmasının büyük bir kısmını bunlara tahsis etmiştir.

II-Diğer Eserleri

Günümüze ulaşanlar:

a- *Dîvân*,⁴⁰ دیوان

Müellifin 1116/1704 tarihinde tertip ettiği⁴¹ Türkçe eseri Adnan İnce tarafından tenkitli metin olarak çalışılmış ve *Mirza-zâde Mehmed Sâlim Divânı* adıyla 1994 tarihinde yayımlanmıştır.

b- *Kasîde-i Sâlim Efendi* قصیده سالم افندی

Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 736 satılı mecmuada (vr. 260a-262b) bulunan ve Hezec bahrinde (Mefâ'ilun - Mefâ'ilun - Mefâ'ilun - Mefâ'ilun) yazılan 69 beyitlik şitâiyye türü Türkçe kasidesidir.

c- *Risâle der tefsir* رسالة در تفسیر

⁴⁰ Mustafa Safayı, *Tezkire-i Safîyî*, s. 297; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. II, s. 324.

⁴¹ Akün, "Sâlim Mehmed Emîn", *İA*, c. X, s. 132.

Fâtiha (vr. 3b - 23a), Bakara (vr. 23b-48b) ve Dehr (vr. 50a-69b) sûrelerinden seçtiği bazı ayetlerin sarf, nahiv, meâni ve mantık açısından tefsirlerini konu alan bu çalışmasında iştikak konusu (vr. 5b-6a) *kelime – kavf* (vr. 6a-6b) ve *lüğâ- lafz* (vr. 6b-7a) kelimelerinin açıklamaları ile bunlara ait birer mesele, *kelime-kelâm* ilişkisi (vr. 7a-9b), fikhî bir konu (vr. 9b-10a), şaz kıraatler ve istiâre ile ilgili bahisler de ele alınmaktadır.

Şaz kıraatle namaz kılmanın câiz olup olmadığına (vr. 10a) âlimlerin konuyla ilgili kanaatleri doğrultusunda değinen müellif, eserini, sahih kıraatlerin mütevatirliği meselesiyle bitirir.

Kolay bir dille yazılmış olan risâlenin kenarlarında açıklayıcı notlara yer verilmiştir. Nestalik yazıyla kaleme alınan risâlenin birinci ve ikinci bölümlerinde âyetlerin ve bazı kelimelerin üstleri kırmızı mürekkeple çizilmiş iken daha çok ikinci kısımda olmak üzere bazı kelime ve âyetlerin tamamı kırmızı mürekkeple; üçüncü bölümün tamamı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Koleksiyonu 296 numarada kayıtlı olan bu risâle sonradan elden geçirilmiştir. 12a, b, 21a, b varaklarındaki metinleri eksi olan çalışmanın yazılış tarihi ise belli değildir.

d- *Neylü'r-reşâd fî emri'l-cihâd*,⁴² نيل الرشاد في أمر الجهاد

Müellif, savaşa teşviki konu alan bu eseri, 1145/1732 tarihinde I. Mahmûd adına⁴³ Türkçe olarak kaleme almış ve birinci baskısı Osmanlı-Rus savaşı yıllarında Vezirhandaki Ali Bey Matbaası'nda 1294/1877 tarihinde yapılmıştır.⁴⁴

e- *Tercemetü 'İkdi'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân*⁴⁵ ترجمة عقد الجمان في تاريخ أهل الزمان

I. Mahmud'a ithâf edilen bu eserin Hz. Âdem'den Hz. Sâlih'e kadarki kısmını tercüme eden Sâlim Efendi, mukaddimedede eserin müellifi Bedreddin Aynî'nin hayatı ile eseri hakkında bilgi vermiş

⁴² Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. II, s. 324; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333/1914, c. II, s. 235.

⁴³ Mirzazâde Mehmed Sâlim, *Neylü'r-reşâd*, İstanbul, 1294/1877, s. 7.

⁴⁴ Sâlim, *Neylü'r-reşâd*, s. 158.

⁴⁵ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn*, c. II, s. 324; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 236.

ayrıca heyet konusundaki hatalarını kenarlarda düzeltmiş ve eserin orijinalinde olmayan 44 burç resmini de ilave etmiştir.⁴⁶

f- *Tezkiretü'ş-şu'arâ*⁴⁷ تذكرة الشعراء

1099-1134/1687-1722 arasında yaşayan ve vefat eden 423 kadar Osmanlı şâirin hayatını şiirlerinden örneklerle konu alan biyografik türünden bu eser, Adnan İnce tarafından tenkidli metin olarak çalışılmış ve 2005 yılında basılmıştır.

g- *Hâşiye-i Hüseyniyye risâlesi'nin bir bölümünün şerh ve hâşiye*⁴⁸
حاشية على جزء من حاشية الرسالة الحسينية

Babası Mirza Mustafa Efendi'nin Şah Hüseyin b. Abdillâh el-Antakî'nin (ö. 1130/1718) *Risâletü'l-Hüseyniyye fî fenni'l-âdâb* adındaki eserine yazdığı notları düzenleyerek meydana getirdiği bu eseri,⁴⁹ Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyuddin nr. 2872'de kayıtlıdır.

h- *Nemîka ilâ Sultan Mahmûd* نميقة إلى سلطان محمود

1730'dan sonra yazdığı anlaşılan mektup anlamındaki küçük hacimli bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu, nr. 369'dadır.

i- *Takdîme* تقديم

Rumeli kazaskerliğinden ma'zûl iken yazdığı ve tasavvufî muhtevaya sahip olan bu Farsça risâle, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu nr. 370'da mevcuttur.⁵⁰

Bunların haricinde kaynaklarda zikredilen ancak günümüze ulaşmayan eserleri ise şunlardır: *Nahve Dair Bir Metin ve Şerh*,⁵¹ *Mâ'ya Dair Bir Risâle*,⁵² *Ve men evfâ bimâ âhede aleyhullâh Âyet-i Kerîmesine Dair Risâle*,⁵³ *Tahâvî Akaidi'nin Tercümesi*,⁵⁴ *Pezdevî*

⁴⁶ Mirzazâde Mehmed Sâlim, *Terceme-i Târih-i 'Aynî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY., 5953, vr. 3^b.

⁴⁷ Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı zurafâs'ı*, s. 153; Safayî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, s. 297; Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-eş'âr*, s. 178.

⁴⁸ Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 388; Busalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235.

⁴⁹ Sâlim, *Hâşiye-i Hüseyniyye*, vr. 2a.

⁵⁰ Risalenin diğer nüshası, aynı koleksiyonun 371 numarasında yer almaktadır.

⁵¹ Mirzazâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 388; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235.

⁵² Mirzazâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 388.

⁵³ Mirzazâde, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, s. 388.

Üzerine Notlar,⁵⁵ Mantiğa Dair Metin, Şerh ve Hâşiye,⁵⁶ Şerhu Hikmeti'l-ayn Üzerine Notlar,⁵⁷ Lügat-ı Vassâf Tercümesi,⁵⁸ Türkçe-Arapça-Farsça Lügat,⁵⁹ Mâhiyyetü'l-âşık,⁶⁰ el-Miftâh'a hâşiye,⁶¹ Allahumme salli alâ Muhammed bi'adedi külli dâ'in ve devâ' Salavât-ı Şerîfesine Dair Şerh,⁶² Hamse-i manzûme.⁶³

Bunların haricinde, bazı çalışmalarda, Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, No: 1605'da kayıtlı Şeyhulislâm Feyzullah Efendi kasîdesi

⁵⁴ Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 935/1529) tarafından kaleme alınan, daha çok *Akâ'idu ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a* adıyla bilinen ve Sünnî inanışın hukûkî bir dille anlatıldığı küçük hacimli risâlenin şerhidir. Bk. Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235; Krenkow, F., "Tahâvî", *İA*, c. XI, s. 629.

⁵⁵ Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388. Pezdevî'nin (ö. 482/1090) fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* isimli eserinin muhtelif yerlerine düştüğü notlardan ibaret olmalıdır.

⁵⁶ Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235.

⁵⁷ Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388. Müellifin Necmeddin el-Katibî'nin (ö. 675/1277) *Hikmetü'l-ayn* adlı eserinin muhtemelen Mübârekşâh (ö. 784/1382' den sonra) şerhine yaptığı ilâve notlarından ibaret olmalıdır.

⁵⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235. Ömer Faruk Akün'ün belirttiğine göre bu eser, Şihâbeddin eş-Şirâzî'nin (ö. 719/1277) kaleme aldığı *Vassâf Tarihi*'nde anlaşılması güç kelimeleri açıklamak maksadıyla Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Ali el-Bağdâdî'nin (ö. 1134/1721) yazdığı lügatin Türkçe bakımından yeniden gözden geçirilmiş ve düznelenmiş şeklindedir. Bk. Akün, "Sâlim Mehmed Emîn", *İA*, c. X, s. 132.

⁵⁹ Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 235.

⁶⁰ Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388; Fatîm Efendi, *Tezkire-i hâtîmeti'l-eş'âr*, s. 178; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, c. IV, 2494; Akün, "Sâlim Mehmed Emîn", *İA*, c. X, s. 132.

Bazı kaynaklarda farklı adlarla zikredilen bu eser, müellifin ifadesine göre tasavvuf, siyer ve tabakat konulu dört ciltlik çalışmadır. Bu eserini Nakşibendî tarikatinin bir kolu olan Emîr Buhârî Tekkesi şeyhinden aldığı inâbetten önce mi veya sonra mı kaleme aldığı konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak *Tezkiretü's-şu'arâ*'sını bir yıl çalışma sonucunda 1722'de tamamlaması ve burada bu eserden bahsetmesi, onun, *Mâhiyyetü'l-âşık*'a zikredilen tarihten birkaç yıl önce başlamış olabileceğini akla getirmektedir.

⁶¹ Mirzazâde, *Risâle der Tefsîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, No: 296, vr. 29b. Bu çalışma, Osmanlı medreselerinde belâgat derslerinde okutulan eserlerden es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1228) *Miftâhu'l-'ulûm* isimli kitabının üçüncü kısmına yazdığı hâşiyesi olmalıdır.

⁶² Eser, beş cüz kadar hacimli bir çalışmadır. Bk. Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 388.

⁶³ Müellifin, kendi hayat hikâyesini manzum olarak anlattığı risâledir. Bk. Mirzazâde, *Tezkiretü's-şu'arâ*, s. 389.

şerhi isimli eser müellifimiz Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Ancak gerçekte bu eser, Köprülüzâde Abdullah Paşa (1148/1735)⁶⁵ tarafından kayınpederi ve dönemin şeyühlisami Feyzullah Efendi'ye (ö. 1115/1703) yazdığı⁶⁶ ve 11 Zilhicce 1138/10 Ağustos 1726 tarihinde Gölpazarlı Mehmed Selîm Efendi'nin şerhini tamamladığı çalışmasıdır.⁶⁷

Sonuç

Daha çok tezkireciliği ve şairliği ile tanınan Sâlim Efendi'nin, başta Arap dili olmak üzere muhtelif konularda farklı hacimlerde eserler kaleme almıştır. Ancak bu çalışmaların tamamı ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Akıbeti belli olmayanlar da dikkate alındığında müellifin velûd bir yazar olduğu ve farklı konularla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

İlmiye sınıfından gelen bir ailenin çocuğu olması hasebiyle zâdegân ayrıcalıklarından yararlanan Sâlim Efendi, uzun bir süre müderrisliğin yanında kadılık mesleğini tercih ederek Rumeli kazaskerliğine kadar yükselbilmiş ancak babası gibi Şeyhülislâm olma şansını yakalayamamıştır. İnişli çıkışlı memuriyet hayatı nedeniyle sürgün cezalarına çarptırılan ve bazılarını ailece yaşamak mecburiyetine kalan müellif, babası ile kayın pederinin üst mevkilerde bulunmalarını değerlendirerek sıkıntılı durumlarını farklı çevrelerle temasta bulunmak suretiyle imkâna çevirebilmiştir.

Sâlim efendi, gerek görevlerinden uzaklaştırıldığı gerekse görevler arası dönemleri ilmi faaliyetlerle değerlendirerek farklı alanlarda telif çalışmaları yaptığı gibi döneminde devlet tarafından desteklenen tercüme heyetlerinde de bulunmuş ve buralarda mütercim olarak görev yapmıştır. Eserlerinden

⁶⁴ Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazma Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri, yy., c. III, s. 1437.

⁶⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 364.

⁶⁶ Yazar ve kasidesi hakkında bk. Sula, Murat, "Köprülüzâde Ebû Nâil Abdullah Paşa ve Kasîde-i Vâviyyesi", *Turkish Studies*, Volume 10/8, Spring 2015, p. 1865/1890.

⁶⁷ Mehmed Selîm, *Düreru'l-ferâid ve ğureru'l-fevâid*, vr. 1^b. Eser tarafımızdan tahkik edilerek aynı adla (İzmir 2014) yayımlanmıştır.

bazılarını devlet büyüklerine takdim ederek yeni görevler alma şansını yakalayabilmiştir.

Eserleri arasında doğrudan Arap dili ile ilgili olanlar iki tane olup bunların biri risale türünden olup tek gramer konusunu içerirken diğeri farklı konuları ihtiva eden hacimli bir çalışmadır. Bunların haricinde *Risâle der Tefsîr* gibi çalışması ana konunun yanında Arap dili ve belâğat mevzularını da içermektedir.

Müellif, eserlerini, giriş kısımlarında belirttiği gibi ya bir istek üzerine ya da görülen ihtiyacı karşılamak veya hissedilen eksikliği gidermeye binaen kaleme almıştır. Bunun bir sonucu olarak çalışmalarında, meselenin özüne taalluk etmeyen bahislere yer vermemiştir.

Sâlim Efendi'nin *Selâmetü'l-insân*'ı Osmanlı dönemindeki çalışmalardan farklı olup daha çok fikhullüğe türü eserler kapsamında değerlendirilebilecek özelliktedir. Bu açıdan değerlendirmeye tabi tutulduğunda muhteva ve metot yönünden aynı gruba dâhil olanlara benzerlik gösteriyor ise de her birinden bir hususta ayrılmaktadır. Zira Sâlim Efendi, metot itibariyle es-Süyûtî'nin *el-Müzhir*'i, es-Seâlibî'nin *Fıkhü'l-lüga*'sı gibi eserlerden etkilenmiş ve her birinde ortak konular mevcut ise de metot bakımından *Selâmetü'l-insân* bunlardan daha tertipli ve kullanışlıdır.

Şerh, hâşiye ve tâlik türlerinden olmayıp Arap dilinin farklı konularıyla ilgili malumatın, alanın kaynaklarından seçmek suretiyle oluşturulan ve içerik itibariyle dilin pratik yönüne münhasır bir çalışma olan bu eser, bir konuda farklı ve zengin görüşlere vâkıf olma imkânını okuyuculara sağlamaktadır.

Esere dair kaleme alınan takrizler, çalışmanın, dönemin âlimlerince takdir edildiğine işaret etmektedir. Bu ilgi, içerik itibariyle olabileceği gibi, on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde birçok alanda yaşanan yeniliklere paralel olarak kültürel alanda da yeni bir türün ortaya konmasından kaynaklanmış olabilir. Bunun kesin cevabı, bu asır hakkında yapılacak olan daha geniş çaplı araştırmalarla tespit edilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Hasan, *Osmanlı Medrese Sistemi (1689–1785)*, İstanbul, 1997.
- Akün, Ömer Faruk, “Sâlim”, *İA*, X.
- el-Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emîn b. Mir Selim el-Bâbânî, *Hediyyetu'l-ârifîn: 'Esmâ'u'l-mü'ellifîn ve 'âsârü'l-musannifîn*, hz. Bedrettin Çetiner, I-II, İstanbul, 1951.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim İbnu'l-Muğîre, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul, 1992.
- Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul, 1333/1914.
- Erdem, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafası*, Ankara, 1994.
- Davûd Fatin Efendi, *Tezkire-i hâtimetü'l-es'âr*, İstanbul, 1870.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü'bni Mâce*, thk. Fuâd Abdülbakî, I-II, İstanbul 1992.
- İnalçık, Halil, *Şair ve Patron*, Ankara, 2005.
- İpşirli, Mehmet, “Mîrzâ Mustafa Efendi”, *DİA*, XXX.
- İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, hz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Ankara, 1999.
- Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazma Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri yy.
- Krenkow, F., “Tahâvî”, *İA*, XI.
- Levy, R., “Mîrzâ”, *İA*, VIII.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i meşâhîr-i 'Osmâniyye*, I-IV, İstanbul, 1308.
- Mehmed Şem'î, *İlaveli Esmâru't-tevârih*, İstanbul, 1295/1878.
- Mîrzazâde, Sâlim Efendi, *Hâşiye-i Hüseyniyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin, No: 2872.
- , *Kasîde-i Sâlim Efendi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, No: 763, (Mecmua içinde).
- , *Nemîka ilâ Sultan Mahmûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 369.
- , *Neylü'r-reşâd fi emri'l-cihâd*, İstanbul, 1294/1877.
- , *Risâle der tefsîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, No: 296.
- , *Takdîme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, No: 370.
- , *Terceme-i Târîh-i 'Aynî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY., 5953.

Osmanlı Dönemi Batunlu Âlimler ve Arap Dili Konulu Eserleri: Mirzazâde Mehmed Sâlim Örneği

- , *Sâlim Dvân'ı*, Hz. Adnan İnce, Ankara, 1994.
- , *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, Hz. Adnan İnce, Ankara, 2005.
- , *Selâmetü'l-'insân fî muhâfazati'l-lisân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, No: 1961.
- , *Selâmetü'l-'insân fî muhâfazati'l-lisân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab, No: 1088.
- , *Selâmetü'l-'insân fî muhâfazati'l-lisân*, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, No: 613.
- Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, Hz., Pervin Çapan, Ankara, 2005.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâbûrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülakî, I-III, İstanbul, 1992.
- Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i hattâtîn*, İstanbul, 1928.
- , *Devhatü'l-meşâyih*, İstanbul, 1928.
- Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i safa endûz'u*, Emirdağ Ofset Tesisleri, 2001.
- Robinson, J. Steward, "Salim", *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*, Leiden, 1979-2002.
- Sula, Murat, "Köprülüzâde Ebû Nâil Abdullah Paşa ve Kaside-i Vâviyyesi", *Turkish Studies*, Volume 10/8, Spring 2015, p. 1865/1890.
- Sula, Murat, *Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi ve Selâmetü'l-'insân fî muhâfazati'l-lisân Adlı Eseri*, DEÜ. Sos. Bil., Yayınlanmamış Dok. Tz., İzmir, 2009.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-'a'lâm*, I-VI, İstanbul, 1306-1316.
- Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, İstanbul, 2005.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, I-III, Hz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.